

XIX. ve XX. Asırlar Dönemecinde İlyâ Kazas ve Kırım Türk Halklarının Eğitimi Meselesi

Viktor Yuryeviç Gankeviç*

Çev. : Zinnur Ablâziyev-İbrahim Maraş^{xx}

Kırım'ın dini ve etnik tarihçesi çeşitli dinlerin taraftarları ile farklı kültürler arasındaki verimli etkileşimin birçok örneğiyle doludur. Bunun

---

x Viktor Yuryeviç Gankeviç, Doç. Dr. (1968-): Ukrayna-Akmescit(Simferepol) Devlet Üniversitesi Tarih bölümünden " Gaspıralı'nın Sosyo-politik ve Eğitim Faaliyetleri" isimli teziyle mezun olan (1992) Gankeviç, 1995'de "İ. Gaspıralı'nın Hayatı ve Faaliyetleri 1851-1914" isimli teziyle Ukrayna Zaporozje Devlet Üniversitesinden bilim namzeti ünvanı aldı. 1995'den itibaren Akmescit Devlet Üniversitesi'nde Tarih Kürsüsünde Asistan olarak çalıştı. 1997'de aynı Üniversitede Öğretim Görevlisi oldu. 1998'de Kırım Devlet Endüstri ve Pedagoji Enstitüsü'nde Tarih ve Felsefe Bölümü Başkanı oldu. Ulusal ve Uluslararası birçok toplantıya katılan Gankeviç'in Ukrayna ve Türkiye'de bazı yayın organlarında yazıları yayınlanmaktadır. Bunlar arasında Yıldız(Kırım), "Visnik Natsionalnoy Akademii Nauk Ukrayni(Ukrayna Milli İlim Akademisi Dergisi) ve Emel (Ankara) gibi dergileri sayabiliriz. Otuzdan fazla çalışması olan Gankeviç'in önemli eserlerinden ikisi şunlardır: " Oçerki İstorii Kırımko-Tatarskovo Narodnovo Obrazovaniya(Kırım Tatar Milli Eğitim Tarihi Üzerine Makaleler) , Akmescit 1998 ve "Jizn i Deyatelnost İ. Gasprinskovo 1851-1914(İ.Gaspıralı'nın Hayatı ve Faaliyetleri, 1851-1914), Akmescit 1995.

xx Zinnur Ablâziyev, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencisi; İbrahim Maraş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

tipik bir örneği olan kendi zamanının aydın insanı, Karaim halkının meşhur alimi ve toplum önderi İlya İliç Kazas (1833-1912), dar bir etnik çerçevede kalmamış, bilakis milli kökenine, dini mensubiyetine bakmaksızın bütün insanlığa kendi fikir ve kâbiliyetlerini sarfetmiştir. O; pedagojik tecrübesi, derin bilgisi, teşkilatçı yapısı ve insani bilgeliği ile hem mensubu olduğu Karaim halkının hem de Kırım'daki diğer etnik grupların temsilcilerinin saygısını kazandı. Bunun en bariz örneklerinden birisi; milli uyanışın önde gelen liderleri ve maarifçileri; Karaim (Yahudisi) İlya Kazas ile Kırım Tatarı İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)'nın gösterdikleri işbirliğidir.

İlya Kazas, Kırım(Tavrida) eyaletinin Orkapı(Perekop) uyezdine (kazasına) bağlı Ermeni Pazarı(Armyanskiy Bazar) şehrinde doğdu. İlk eğitimini Gözleve(Evpatoriya) uçilişesinde aldı. İ. Kazas, Karaim Kültür-Eğitim Cemiyeti olan "Birlik" in yönetim kurulu üyesi Y. Baraş'a göre, 1853 yılında Moskova Üniversitesi Tarih Fakültesi'ni kazandı. Yaklaşık iki sene okuduğu bu okulda meşhur Rus tarihçisi Profesör T. N. Granovskiy'nin derslerini dinledi. İlya Kazas, bunun dışında, T.N. Granovskiy'nin derneğine katıldı ve Moskova'daki üniversite öğrencileri ile Rus entellektüellerinin kültürel ve toplumsal hayatlarının içinde bulundu¹.

Aynı yıllarda St. Petersburg Üniversitesi'ne geçiş yaptı. 1855'den 1859'a kadar başkent üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesi Arapça-İbranice,Süryanice-Keldanice bölümünde okudu.O, St.Petersburg Üniversitesi'ni bitirdiğinde, Rusya'da yüksek eğitim alan ve doktora tezi savunan ilk Karaim oldu. İ. Kazas, başkentten Odessa'ya gitti. Orada 1859'dan 1863'e kadar bir okulda görev yaptı. Bu tarihten itibaren hayatını, ebediyen, milli eğitime ve maarifçiliğe adadı.

Bir süre sonra vatanı Kırım'a dönen İ. Kazas, 1863-1872 yılları arasında Akmescit Erkek Lisesi'nde vatandaşlık tarihi dersleri verdi². İ. Kazas,

1 Y. Baraş, " Pedagog, Prosvetitel, Poet. İlya, İliç Kazas (1833-1912), v kn. : İh imenami nazvanı: Neizvestnyy Kırım. İstoriya v Litsah , Akmescit, 1991, s. 20. (Y. Baraş, " Pedagog, Marifetçi, şair. İlya Kazas (1833-1912)", Bilinmeyen Kırım-Tarihi Sıfmlar, kitabı içinde, s. 20).

2 Bibliografiçeskiy Slovar Oteçestvennıh Türkologov. Dooktyabrskiy Period, Podgotovil: A. N. Kononov, Moskova, 1989, s. 108, (Ekim Devrimi Öncesi Yerli Türkologların Bibliyografik Sözlüğü, haz. : A. N. Kononov).

tarikh dışında, gimnazya (lise) talebelerine Latince dersleri de verdi (o, 4 tanesi arkaik dil olmak üzere 11 dile vakıftı). Y. Baraş'a göre, İ. Kazas Odessa Karaim topluluğuyla olan ilgisini kesmemiştir. O, 1864-1872 tarihleri arasında çıkan Davul adlı elyazma gençlik dergisinin editörlüğünü de yaptı. Sözkonusu derginin kullandığı vecize ise şu atasözü idi : “ Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az- Ponimayuşçemu i komariny pisk- muzıka, a neponimayuşçemu i barabana i zurnı - malo”. O zamanlar Davul dergisinde meşhur Karaim şahısları; İ. Erak, İ. Şamaş, Amirçi, Ş. Duvan ...vd. birlikte çalışıyorlardı. Dergide lirik, mizahî şiirler, nesir yazılar ve “dahası ilmi makaleler” yayınlanıyordu³.

O, Akmescit Tatar Öğretmen Okulu'nun kurulmasına önyak olanlardan birisiydi. Bu eğitim müessesesinin amacı, “Tatarlardan başlangıç mektepleri için bilgili ve tecrübeli öğretmenler yetiştirmek”⁴ idi. Bu okul, 12 Aralık 1872'de açıldı. Fakat aynı yıl Halk Maarif Nezareti, Kazas'ı “eğitim işlerinin teşkilatlanması konusunda incelemede bulunmak üzere” yurt dışına gönderdi⁵. Yurt dışından döndükten sonra, kısa bir zaman, kız gimnazyasında pedagoji dersleri verdi. Kısa bir süre sonra, 1881'de müfettiş oldu ve Akmescit Tatar Öğretmen Okulu'nun başına geçti⁶.

İ. Kazas, 1880'den itibaren Kırım'da meşhur olan Tavrida gazetesini çıkardı ve aynı gazetenin editörlüğünü yaptı. Şüphesiz o zamanlar, İ. Kazas ve İsmail Gaspıralı birbirlerini oldukça iyi tanıyorlardı. İ. Gaspıralı'nın kendi makalelerini, sık sık, Tavrida sayfalarında yayınlaması bu gerçeğin bir delilidir. Sözkonusu gazetede Kırım-Tatar maarifçisi, “ Malenkiy Mulla(Küçük Molla)” müstear ismiyle, üç yazı halinde, “Bahçisarayskie

3 Y. Baraş, a.g.e., s. 21.

4 Svod Zakonov Rossiskoy İmperii, T. 11, ç. I, SPb., 1893, s. 2601, (Rusya İmparatorluğu Kanunlar Mecmuası, c. 11, bölüm: I, St. Petersburg 1893, s. 2601).

5 Y. Baraş, a.g.e., s. 20-21.

6 V. Y. Gankeviç, Oçerki İstorii Kırımskotatarskovo Narodnovo Obrazovaniya. Reformirovanie Etnokonfessionalnih Uçebnih Zavedeniy v Tavriçeskoj Gubernii v XIX - naçale XX veka, Simferopol, 1998, s. 98,(V. Y. Gankeviç, Kırım-Tatar Milli Eğitim Tarihi Üzerine Makaleler, Kırım Eyaletinde XIX.- XX. Asır Başlarında Kırım Vilayetinde Etnikdini Eğitim Müesseselerinin İslahı, Akmescit 1998, s. 89).

Pisma” (Bahçesaray Mektupları) makalelerini yayınladı⁷. Daha sonra, İ. Kazas’ın gazetesinin sayfalarında “Bahçesaray Mektupları”nın devamı olarak İ. Gaspıralı’nın meşhur risalesi; “Russkoe Musulmanstvo- Mıslı, Zametki i Nablyudeniya Musulmanına”(Rus Müslümanlığı- Bir Müslümanın Fikirleri, Notları, Müşahedeleri) (No: 43-47), ilk defa yayınlandı, ki bu risale, ayrıca, birkaç defa basıldı ve onun en meşhur risalesi oldu. “ Rus Müslümanlığı” makalesinin gazetede ilk yayımında İ. Kazas, mukaddime olarak şu editör notunu düştü: “ İşbu başlık altında Tavrıda’nın elinizdeki ve bundan sonraki sayılarında yayınlanacak olan makaleler, okuyucularımızın “Bahçesaray Mektupları”nın yazarı “Küçük Molla” olarak tanıdığı genç bir müslümanın kaleminden çıkmıştır”⁸. Daha sonra “ Rus Müslümanlığı” ayrı bir risale olarak Spiro matbaasında yayınlandığında “ Bahçesaray Mektupları”nın bir bölümü de risalenin içinde yer aldı⁹. İ. Kazas, gazetesinin ilk sayılarında “Tatarin”(Tatar) müstear ismiyle bilinmeyen birisi tarafından yazılan, “ K Voprosu ob Obrazovanii Krimskih Tatar” (Kırım Tatarlarının Eğitim Meselesi Hakkında) isimli güncel bir makaleye de yer verdi¹⁰. Hiç şüphesiz ki, İ. Kazas, Kırım Tatarlarının milli eğitiminin kötü durumundan acıyla bahseden ve mevcut durumun kökten değişmesine yönelik somut çözümler öneren makale yazarının birçok fikrini paylaşıyordu. Tavrıda’nın editörü bununla ilgili olarak şunları yazıyordu : “ Tavrıda’nın sayılarından birinde Kırım Tatarları arasında eğitime yönelik ilginin tesbiti ve gençlerden bazı entellektüellerin, dindaşlarının yeni farkına varılan manevi ihtiyacını karşılamak için kaynak bulmaya yönelik, bir cemiyet kurmaları teklifi hakkında küçük bir yazı yer almıştı. Şimdi de, “Kırım Tatarlarının Eğitimi

7 Malenkiy Mulla (Gasprinskiy, İ.), “ Bahçesarayskie Pisma”, Tavrıda, 1880, No. 9 (I); 1881, No. 5 (II); 1881, No. 7 (III), (Küçük Molla-Gaspıralı İ.-, “ Bahçesaray Mektupları”, Tavrıda, 1880, No. 9; 1881, No. 5 ve No. 7).

8 Red.(İ. Kazas), “ Nastoyaştaya Statya”, Tavrıda, 1881, No. 43(Ed. İ. Kazas, “ İşbu Makale”, Tavrıda, 1881, No. 43).

9 V. Y. Gankeviç, “Razmışleniya Malenkovo Mullı iz Bahçesaraya Stali İzvestnu nam çerez 116 let”, Golos Krıma, 1997, No. 12 (Gankeviç, “ Bahçesaraylı Küçük Molla’nın Düşünceleri Bize 116 Yıl Sonra Bilindi”, Kırım Sedası, 1997, no.12).

10 Tatarin, “ K Voprosu ob Obrazovanii Krimskih Tatar”, Tavrıda, 1880, No. 19 (Tatar, “Kırım Tatarlarının Eğitim Meselesi Hakkında”, Tavrıda, 1880, No.19).

Meselesi Hakkında” başlığı altında aşağıdaki makaleyi, memnuniyetle, yayınıyoruz. Maarifçi hareketin başında bulunan genç müslümanlardan biri tarafından kaleme alınan makale temiz bir rusçayla yazılmış olup somut idealler ve istekler tarzında şekillenmiştir. Bu son durum bizim nazarımızda önemli bir yer tutuyor. Bu vaziyet bize, Rusçayı, yani kültür dilini, iyi bilen ve belli bir derecede Avrupâî eğitim almış olan önde gelen Tatar gençliğinin, milli hayatın en önemli problemlerinden birinde hemfikirleri arasında ileride oynayacakları rolü bilinçli bir şekilde yerine getirmek için iyi hazırlandıklarını ve kendi dertleriyle hemhal olduklarını ispat etmektedir.

“Zikredilen makalede açıklanan meseleyi içten tasvip ederek ortaya konulan öneriye başarılar dileriz ki, bu öneri çok açık ve net olup, aynı zamanda, gazetelerin verdiği haberlere göre, şimdiki Halk Maarif Nazırı'nın* ilkokullardaki eğitim meselesi hususunda zemstva'(Rusya'da Çarlık döneminde mevcut küçük bir mahallî idarî birim ç.n.)nın rolü hususundaki görüşlerine uygun düşmektedir.”

“Bununla birlikte Kırım Tatarlarının eğitimi meselesi hem kendileri açısından hem de bölgenin tamamı açısından oldukça önem taşıyor. Bu meselenin, teferruatıyla, çözümü sözkonusu toplumun, bir tek makale ile sınırlanamayacak olan, ahlâki özelliklerinin ve hayat şartlarının dikkatle incelenmesini gerekli kılıyor, biz bu meseleye, belki birçok defa daha döneceğiz”¹¹.

İlyâ Kazas'ın editörlüğünü yaptığı Tavrida gazetesi, aynı zamanda, Gaspıralı'nın Bahçesaray şehir idaresindeki faaliyetleri konusunda zengin bir kaynak özelliği taşımaktadır. Aynı vakitlerde, sözkonusu süreli yayının sayfalarında, İsmail Gaspıralı'nın belediye başkanlığını yaptığı Bahçesaray'ın ekonomik gelişiminin istikametinin doğruluğu hakkında müzakereler yapıyordu. Polemik, belediye başkanının idari tedbirleri ve çalışma metodları konusundaki pozisyonunu destekleyen Vasili German'ın makalesiyle başladı¹². Bu pozisyonu desteklemeyen “Yine Aynı

* A.A. Saburov, 24. 04. 1880- 24.03. 1881 tarihleri arasında Halk Maarif Nâzırlığı yapmıştır.

11 Tavrida, 1880, No. 19.

12 V. German, “ Nam Pişut. İz Bahçisaraya”(Bahçesaray'dan. Bize Yazılanlar), Tavrida 1880, No. 19.

Kişi” mahlaslı birisi vardı. O kendi makalesinde Gaspıralı ve belediye idaresinin ileriye yönelik teşebbüslerini (çoğu zaman haksız bir şekilde) eleştiriye tabi tuttu¹³. Bu, Gaspıralı’nın belediye başkanlığı döneminde şehirde ortaya çıkan zor duruma işaret eder. Belediye başkanı gazete editörüne resmî bir yazıyla başvurmak zorunda kaldı. İ. Kazas, bir nezaket göstererek, cevap hakkı için gazetesinin sayfalarını Gaspıralı’ya tahsis etti. Gaspıralı, müstear isimlerle gizlenen olumlu ve olumsuz yazıların sahipleri “ mahallî idare hakkında konuşurken gerçekleri o kadar karıştırdılar ki, hatta kendileri de işin içinden çıkamadı, öyle ki küçük bir açıklama yapma ihtiyacı doğduğunu” belirtti. Gaspıralı, önceki yazarların delillerini detaylıca inceledi ve yazılarda ortaya atılan meselelerin çözümü konusunda kendi görüşünü ifade etti¹⁴. Böylece, Gaspıralı, başarılı bir şekilde İ. Kazas’ın gazetesıyla işbirliği yapmış oldu ve basının imkanlarından hem resmî hem de özel olarak istifade etti.

İyi bir pedagoğ ve şarkiyatçı alim olan İ. Kazas, Kırım Tatarlarının eğitiminde yaşanan kötü durumu değiştirmeye gayret etti. Bölgede okuyan Kırım Tatar öğrencileri için hazırlanmış ders kitapları, maalesef yetmiyordu. Bir eğitimci ve bir vatandaşlık vazifesi olarak kendisini sorumlu hisseden İ. Kazas, Kırım Tatar çocukları için birkaç güzel ders kitabını bizzat yazdı. Bu kitaplar bakanlığa bağlı Rus Tatar okullarında kullanıldı. Bunlardan birisinin ismi, “Tatar Halk Mektepleri İçin Rus Elifbası”; diğerinin ise, “Tavrıda Vilayetindeki Tatar İlkokulları İçin Hazırlanmış Kısa Pratik Rus Dili Ders Kitabı” idi¹⁵. Sözkonusu kitaplar, Kırım Tatar milli eğitim ve öğretiminin gelişmesine önemli ve belirgin bir katkıda bulundu. Bu kitapların birkaç baskı yapması onların kalitesine ve halk tarafından kabul gördüğü gerçeğine delalet eder. Bunun dışında kitaplar İdil boyu Tatarlarının diline tercüme edildi, Kazan ve Ufa vilayetlerinin eğitim müesseselerinde başarıyla kullanıldı¹⁶.

13 Vsyto Tot Je, “Nam Pişut. İz Bahçisaraya”(Yine Aynı Kişi, “Bize Yazılanlar”), Tavrıda 1881, No. 3.

14 İ. Gasprınskiy, “Pisma v Redaktsiyu I (Editöre Mektuplar I)”, Tavrıda 1881, No. 5.

15 V. Y. Gankeviç, Oçerki İstorii Kırımşkotatarskovo Narodnovo Obrazovaniya (Kırım Tatar Milli Eğitim Tarihi Üzerine Makaleler), Akmescit 1998, s. 77.

16 İ. İ. Kazas, Ruskiy Bukvar dlya Tatarskih Narodnih Uçiliş(Tatar Milli Mektepleri için Rus Elifbası), Per. na Tat. Yaz.(Tatarcaya çev.): Maksudov, Kazan 1900; İ.

İlyaz Kazas tarafından yazılan ders kitaplarının baskıları hemen tükeniyordu. Kısa zaman sonra Tavrida vilayetinde ders kitabı yetersizliği yeniden acı bir şekilde hissedildi. Kazas'ın yerine Gaspıralı'nın gelmesi şaşırtıcı değildi. Yalta gazetesi, Gaspıralı'nın 1895 Sonbaharına doğru kendisinin Kırım Tatarları için yazdığı Rus dili ders kitabını, bu kitaplara ihtiyacın artmasından ve o güne kadar kullanılan Kazas'ın yazdığı ders kitabının tükenmesinden dolayı yayınlamayı düşündüğünü bildiriyordu¹⁷.

Fakat Kazas, aynı zamanda Karaimlerin milli eğitiminin gelişmesi ile ilgili problemlerle de meşgul oldu. XIX. Asrın sonuna doğru Karaim cemaatinde sıkıntılı bir vaziyet ortaya çıktı. İlerici düşüncedeki gençlik, "Karasakallar", kendilerinden yaşca büyük olan milletdeşleri "aksakallar"la ideolojik ihtilafa düştüler. Sayılı Karaim cemaati arasında ciddi bir zıtlasma belirtileri görülüyordu. Cemaatte reform ihtiyacı hissediliyordu. Kazas, çözüm olarak, milli eğitimin ıslahını ve milli maneviyatın gelişmesini öneriyordu. O, kendi maarifçi fikirlerini gerçekleştirerek ve zengin pedagojik tecrübesinden istifade ederek, Karaim cemaati tarafından desteklenen bir milli eğitim kurumu kurulması projesini ortaya koydu. Bu fikrin yardımıyla halk arasında bir tesanüd sağlandı ve anlaşmazlık önlendi.

Kazas'ın projesi Rus idaresi tarafından da desteklendi. Kazas, 1895'ten itibaren "İmparator III. Aleksandr" isimli Karaim Rûhânî okuluna müfettiş tayin edildi. Sözkonusu okul Devlet Meclisi (gosudarstvennyy sovyet)nin önerisiyle kurulmuştu. Okulun açılışı 9 Mayıs 1894'te Çar tarafından resmen onaylanmıştı. Bu okul Karaim çocuklarına umûmi eğitim veriyordu. Gimnazya öncesiyle aynı seviyede kabul edilen bu okulun altı yıllık programına göre, Karaim çocukları dünyevî (fen) ilimlerini de alabiliyorlardı. En iyi derecede mezun olanların eğitime devam etme ve iki sene sonra din öğretmeni ve din adamı (gazzan ve şamaş) olabiliyorlardı.

Kazas, Kratkiy Praktičeskiy Uçebnik Ruskovo Yazıka, sostavlennyy dlya načalnih Tatarskih şkol Tavriçeskoj Gubernii (Tavrida Vilayetindeki Tatar İlkokulları İçin Hazırlanmış Kısa Pratik Rus Dili Ders Kitabı), Per. na Tat. Yaz. (Tatarcaya çev.): Maksudov, Kazan 1900

17 "Redaktsiya Russko Tatarskoj Gazeti Perevodçik", (Rusça Tatarca Tercüman Gazetesinin Editörlüğü), Yalta, 1895, No. 27.

Okul, Tavrida ve Odessa Karaim hahamının gözetiminde doğrudan Odessa Eğitim Dairesinin kontrolünde ve Halk Maarif Nazırlığı'nın nezaretinde idi. Kazas, bu makamında 1907'de emekli oluncaya kadar kaldı.

İlyaz Kazas, kuruluş gününden itibaren muteber ilim ve eğitim cemiyetlerinden olan Tavrida İlmî Arşiv Komisyonu' (TİAK) nun aktif üyelerindendi. Bu teşkilat 24 Ocak (5 Şubat) 1887'de kuruldu ve ilk oturumlarından birinde sözkonusu komisyonun başkan vekili seçildi. Meşhur Kırım alimi S. B. Filimonov, Kazas'ın adı geçen teşkilatın oturumlarındaki tebliğlerini gün yüzüne çıkardı¹⁸. S. B. Filimonov'un yaptığı fihristlerden birine göre, İ. Kazas üç tebliğ sunmuştu. Teşkilatın başkan vekili sıfatıyla 30 Mayıs 1887'de, "Eyaletteki Kırım-Tatar Halkını TİAK'ın Faaliyetlerindeki Amaçları ve Gayeleri ile Tanıştırmanın Gerekliliği Hakkında" isimli tebliğini, sözkonusu ilim ve eğitim teşkilatının gelişmesi için bu meselenin önemini kavrayarak, sunmuştu. O, bunun dışında, kendi şarkiyat bilgilerini kullanarak, 15 Nisan 1888'de "Akmescit Kebir Camii'nin Kapılarındaki İki Eski Arapça Kitabe Hakkında" isimli tebliğini sundu. Karaim milli tarihi ve kültürüne ait eserlerin durumu da Kazas'ı endişelendiriyordu. İşte bu yüzden o, 26 Nisan 1890'da sunduğu, "Çufutkale'nin Korunması ile İlgili Tedbirler Hakkında" isimli tebliği ile toplumun Karaim halkının dini ve kültürel merkezinin korunması meselesine çekmeye gayret gösterdi.

İlyaz Kazas ile aynı zamanda İsmail Gaspıralı'nın da TİAK'ın bir üyesi olduğunu söylemeye ihtiyaç vardır. Bu Kırım-Tatar maarifçisi de sözkonusu muteber ilim ve eğitim cemiyetinin birkaç oturumunda tebliğ sundu. Bunlar arasında şunları belirtmek gerekir : "Tatar Mirzalarına Bahçesaray Han Sarayında Yeni Açılmakta Olan Tarih Etnoğrafya Müzesine Kırım Tatarlarının Tarihlerine ve Gündelik Hayatlarına Ait Malzemelerini Bağışlama Çağrısı Teklifi" (20 Nisan 1898); "Gözleve(Yevpatoriya) şehrine Ait Vakıf Malları, Malî ve Mahkeme Kayıtlarıyla İlgili (Tatarca el yazma) Kitap Hakkında" (27 Mart 1899); "Arkeolojik Açıldan Bahçesaray Yakınlarındaki Yurtluk Mevkiinin Önemi Hakkında" (15

Kasım 1899); “ Bahçesaray Sarayı Civarında Yapılan Kazılar “ (17 Kasım 1903)¹⁹. Şurası önemlidir ki, kendilerini Karaim ve Kırım-Tatar kültürüne adanmış bu iki aydın TIAK’ın faaliyetlerine aktif bir şekilde katıldılar, Kırım halklarının tarihinin ve kültür mirasının tanıtılmasına katkıda bulundular.

İlya Kazas’ın Kırım Tatarlarının aydınlanmasında önemli bir faktör olan millî matbuata da etkide bulunduğu bilinmektedir. İsmail Gaspıralı, 15 Ocak 1883 yılında Halk Maarifi Nazırı İ. D. Delyanov’a** yaptığı çağrıda, Kırım Tatarlarının süreli yayınlarının teşkil edilmesi zarûretini ortaya koyuyordu. Gaspıralı, kendisine işbirliği ve ortak redaktörlük yanında Kazas’ın Öğretmen Okulunda müfettişlik vaadedildiğini de beyan etti. Bu çağrı, Gaspıralı’nın; “İçişleri Bakanından***”, St.Petersburg’da sansür edildikten sonra, Bahçesaray’da haftalık popüler bir Rusça gazete, arkasında Tatarca tercümesi ile beraber, çıkarılmasına izin verilmesini rica eden bir dilekçe vermesine²⁰ imkan verdi. Gaspıralı yeni izin verilen Rusça Kırım Tatarcası dilindeki Tercüman gazetesinin ilk sayısında bu konuda bilgi vermekte de acele etti²¹.

10 Nisan 1883 Yılında uzun bir süre Kırım Tatar halkının gelişim sürecini belirleyen ilk Kırım Tatar gazetesinin birinci sayısı yayınlandı. Fakat Tercüman normal bir süreli yayın niteliğinde yürümüyordu. Çünkü, İçişleri Bakanlığı Yayın İşleri Baş İdaresi (Y.İ.B.İ.) tarafından ileri sürülen şartlara göre, gazetenin St.Petersburg’daki sansürden geçmesi gerekiyordu! Tabii ki, bu durum Gaspıralı’nın, gazetesini süreli bir yayın şeklinde, olması gereken hızlılıkta, devam ettirmesini ciddi bir şekilde engelliyordu. Muhtemelen Gaspıralı, yardım için İ. Kazas’a başvurdu ve o da reddetmedi.

Bundan sonra Gaspıralı’nın önünde, Yayın İşleri Baş İdaresi’nden gazetesi Tercüman’ın sansürünü Kazas’ın yapması iznini alma işi vardı.

19 S. B. Filimonov, a.g.e., s. 48.

** İ. D. Delyanov, 16.3. 1882- 29.12.1897 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanı.

*** D. A. Tolstoy, 30.5.1882-25.4.1889 tarihleri arasında İçişleri Bakanı. Daha önceden, 14.4.1866-24.4.1880 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanı.

20 RGIA, f.773, op.171, d.533, l.1-2(ob.); V.Y. Gankeviç, “ İsmail Gasprinski’nin Tercüme-i Alına Dair”, Yıldız(Akmescit), 1991, No.4, s. 93-94.

21 “Pristupaya k İzdaniyu Naşey Gazeti (Gazetemiz Yayına Başlarken)”, Perevodçik-Tercüman, 1883, No. 1.

İlk Kırım Tatar gazetesinin yayın redaktörü böyle bir dilekçeyle Odessa Eğitim Bölgesi hamisine başvurdu ki, bu şahıs bu tayine karşı değildi. Gaspıralı bundan sonra, 30 Haziran 1884'de, doğrudan Y.İ.B.İ.'ne başvurdu. Sözkonusu idarenin başkanı Yevgeni Mixayloviç Feoktistov**** 9 Ağustos'ta "İşbu Gaspıralı'nın müracaatının yerine getirilmesinin" " bir engel teşkil edip etmediği"ni Odessa geçici valisine sordu²². Yalnızca 9 gün sonra Odessa geçici valisi Feoktistov'a " bu gazetenin sansürünün Akmescit şehrine nakledilmesinin daha adil olacağını itiraf ediyorum ve böyle olunca yakın zamanda Tavrida vilayetine yaptığım ziyarette faaliyetleri ve hizmetlerini yakından tanıdığım, Akmescit Öğretmen Okulu'nda müfettiş olan İ. Kazas'ı, adı geçen gazetenin sansür şartları için oldukça uygun buluyorum" diye bildirdi. Yüksek kademeli bir memurun böyle olumlu bir cevabı İçişleri Bakan'ı nezdinde de destek buldu ve 25 Ağustos 1884'de Kazas'ın Tercüman gazetesinin sansürçüsü olması onaylandı.

Bundan memnun olan Gaspıralı, hemen iyi haberi okuyucularına ilettili : "Bu zamana kadar gazetemiz St. Petersburg'da sansür ediliyordu, bu işe onun olması gereken tazeliğini ortadan kaldırıyor, çünkü bir sayının oluşturulmasından çıkmasına kadar 3-4 hafta geçiyordu. Aynı zamanda mahallî günlük olayları takip edemiyorduk. Şimdi ise, başvurumuza lütûfkâr davranan. Yayın İşleri Baş İdaresi, Öğretmen Okulu müfettişi İlya Kazas'ı Akmescit'te sansürçü tayin etti. Sansürün yakın olması gazetemizi daha taze ve daha ilginç bir hale koymamıza imkan verecek."²³

Bir sansürçü olarak İ. Kazas, Gaspıralı'yı ve yayını her yönden desteklemeye çalışıyor, bu yüzden yayın idaresinden uyarılar alıyordu. Meselâ, 3 Nisan 1892'de Tavrida valisi ve Saray ştalmeysteri Pyotr Mihayloviç Lazarev***** , Tercüman gazetesindeki bir yazının muhtevası ile ilgili olarak Yayın İşleri Baş İdaresi'ne, "Rus devlet hayatının umûmî yapısında Tatarların rolü ile ilgili bazı yersiz düşünceler"den bahseden

**** Y. M. Feoktistov (1829-1896), 1.1.1883-23.5.1896 tarihleri arasında Yayın İşleri Baş İdaresi Müdürü. Daha sonra Hükümet Senatosu üyesi.

22 R.G.İ.A., f.776, op. 12, 1880, d. 87, l. 51.

23 "Do Cix Por İzdanie Naşe(Bugüne Kadarki Yayınımız)", Perevodçik-Tercüman, 1884, No. 31.

***** P. M. Lazarev, 30.12.1889-19.12.1901 tarihleri arasında Tavrida valisi.

bir raporla başvurdu. O, Y.İ.B.İ.'den devlet görevlisi Kazas'ın " bundan sonra Perevodçik'in sansürüne daha fazla ihtimam göstermesini" istemelerini teklif etti²⁴. Konu, Gaspıralı'nın gazetesinde 29 Mart 1892 tarihinde yayınlanan "İslam'la Tanışma" makalesi ile ilgiliydi, bu makalede Rus İmparatorluğu'ndaki Türk-Müslüman halkların ekonomik ve siyasi durumlarından bahsediliyordu.

Valinin gözü açık biri olması neticesinde, "Bahçesaray'da yayınlanan Tercüman gazetesini gözden geçirmeyi ve kendisinin dikkatini çeken makaleler hakkındaki düşüncelerini" Yayın İşleri Baş İdaresi'nin "hükmüne bırakmayı kabul eden" Fiilen Devlet Müşavirliği yapan Vasiliy Dimitriyeviç Smirnov***** sözkonusu yayının sorumluluğu ile vazifelendirildi²⁵. V. D. Smirnov ise, bilindiği gibi müslüman basını konusundaki sertliği ile temayüz etmişti. Gaspıralı'nın gazetesi için zor zamanlar gelmişti. St. Petersburg Sansür Komitesi, Smirnov'un şahsında Tercüman'ın ifade özgürlüğünün çerçevesini olabildiğince daraltmaya çalışıyordu.

Buna rağmen, İ. Kazas Tercüman gazetesinin editörlüğüne karşı liberal tavrını devam ettiriyordu. Bu, onun, benzer resmi uyarılara bakmadan, Gaspıralı'nın yayınının 10. yılını gönülden kutlamasıyla da kendisini gösterdi. Bu kutlama mesajı, 18 Nisan 1893 tarihli Tercüman'ın 13. sayısının özel kutlama ekinde yayınlandı. Bu, Kazas'ın, sadece insani nezaketini değil, aynı zamanda onun Gaspıralı'nın faaliyetlerine olumlu yaklaşımını, milli eğitim, kültür ve maneviyatın gelişmesi konusundaki genel Türk dayanışma hissini gösteriyordu.

İlyaz Kazas'ın Tercüman gazetesine hakkındaki liberal tavrı, gazetede 1893 Ağustos'unda yayınlanan "Mizan"(Mera) adlı makaledeki aykırı fikirleri bir kez daha ortaya çıkaran L. M. Lazarev'in hoşnutsuzluğunu tekrar gündeme getirdi. Bu durumu Y.İ.B.İ.'ye rapor eden vali, bu ihlal

24 R.G.İ.A., f. 776, op. 12, 1880, d. 87, l. 107 (ob.).

***** V. D. Smirnov (1846-1922), Seçkin Rus şarkiyatçısı. 1887'de Doktor, 1898'de Ordinaryus Profesör. St.Petersburg Sansür Komitesi üyesi. Türk halklarının, özellikle de Kırım Tatarlarının tarihi ile ilgili bir dizi ilmi eserin yazarı.

25 A.g.belge. , l. 112.

konusunda Kazas'ın, bizzat, dikkatini çektiğini ve “bundan sonraki dönemde Tercüman'ın sansüründe daha ihtiyatlı” davranması için tekrar uyardığını bildirdi²⁶. Y.İ.B.İ. yöneticisi Y.M. Feoktistov, makalenin analizini yaparken, yakın zamanda Göktepe kalesini ele geçiren Rus ordusunun “kahramanlığı ile resmen alay edildiğini”ni farketti. Y. M. Feoktistov, validen “sözkonusu gazetenin sansürünü yapan şahsın, kendi görevleri konusunda daha dikkatli davranmasını teklif etmesini” istedi²⁷ Şüphesiz ki, bu azarlanma da Kazas için hoş değildi. Fakat o, kararlı idi ve Kırım Tatarları için zorunlu olan böyle bir işin öneminin şuurunda olduğundan, Gaspıralı'nın gazetesini desteklemeye devam ediyordu.

1905 Aralık'ında, süreli yayınlar hakkındaki devlet kontrolünde meydana gelen esaslı müsamahanın ardından İ. Kazas, Tercüman gazetesini sansür görevini bıraktı. Gaspıralı kendi gazetesinin sayfalarında, yaptığı bu uzun süreli ve zor iş için ona bütün gönlüyle teşekkür etti. Bu özel makalede Gaspıralı, şunu yazıyordu : “Değerli İlya İliç, bu sayıdan itibaren Tercüman sansürsüz çıkıyor. Sansürcü olarak sizinle vedalaşırken 23 sene öncesini hatırlamamak mümkün değil. O zamanlar Kırım'da şarkiyatçı bir sansürcü bulunmazken, siz maarifçilik ve sansürcülük görevi adına çoğu zaman sansürcünün nahoş görevlerini kendi üzerinize aldınız ve gazetemin mevcudiyetine ve gelişmesine imkan verdiniz. şunu da hatırlamamak mümkün değil ki, 23 senelik sürede kaleminizi kırmızı mürekkebe hiçbir zaman batırmadınız ve ben, kendilerini ruslaştırmayı düşünen grupların geçmişteki vicdansızlıklarına bakmaksızın Rusya'yı seven Şark'ın düşmanı, dar ruslaştırma yanlılarının kışkırgan, fanatik homurtularına rağmen, az da olsa, ana dilime ve (halkın) şuuruna hizmet edebildim.

“Değerli İlya İliç, artık, her yazarın “sansürcü” kelimesinin kendisini bile unutmak istediği bir zamanda ben, size, sadece kendi adıma değil, müslüman toplumun bütün okurları adına, en derin teşekkürlerimi manevi bir borç biliyorum. Bu teşekkürü kabul ediniz ve mutlu bir ömür yaşayınız”²⁸.

26 A.g. b. l. 120

27 A.g. b. l. 122-122(b).

28 “Gasprinskiy İ. İ.İ. Kazası”(Gaspıralı'dan Kazas'a), Perevodcik-Tercüman, 1905, No. 101.

Böylece, İ. Kazas XIX.-XX. asır dönemecinde, Karaim ve Kırım Tatarlarının milli eğitiminin gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. O, milli eğitim meselelerinde ilerici bir çizgiyi desteklemeye ve etnik şuurun daha nitelikli bir düzeye erişmesine gayret gösteriyordu. İlya Kazas, Karaim ve Kırım Tatarlarının milli eğitim müesseselerinin teşkilatlandırılması ve yönetilmesi konusunda birçok hizmette bulundu. Karaim ve Kırım Tatar maarifçisinin pedagojik tecrübesi kendisini, en belirgin şekilde, Rus-Tatar okulları için ders kitapları yazımında gösterdi. Redaktörlük kabiliyetleri, tam anlamıyla, el yazma Davul dergisi ile Tavrida gazetesinin ortaya çıkışında, gerçekleşti. Kazas'ın Kırım Tatar gazetesi Tercüman'ı 23 yıllık sansür etme faaliyeti Gaspıralı'nın gazetesinin gelişmesine yardımcı oldu.

“Kırım halklarının temsilcileri olan müstesna ilim ve kültür adamlarına saygı borcunu ödemek ve kültür mirasının korunmasına büyük önem vermek amacıyla “ Kırım Kültür Fondu İdaresi'nin 21 Aralık 1990 yılında; eğitim, Türkoloji ve Karaim halkının tarihi alanlarındaki katkılar için İlya Kazas adına; Kırım Tatar edebiyatı alanındaki en iyi eserler ve incelemeler için de İsmail Gaspıralı adına iki ödül ihdas etmesinin bir tesadüf olmadığını düşünüyorum²⁹. Bu önemli bir olaydır. Akraba Türk halklarının iki evladı, milli kültür ve eğitimin canlanmasına ve gelişmesine yönelik iki ödüle isimlerini verdiler.

---

29 Reşenie Pravleniya Kırımskovo Fonda Kulturu, v kn. : İh İmenami Nazvanı (Neizvestnyıy Kırım. İstoriya v Litsah) (Kırım Kültür Fondu İdaresi Kararı, “Bilinmeyen Kırım- Tarihi Sımâlar” kitabında, Akmescit 1991, s. 5.

